

vu: Develter Dirk
Torredreef 5
9990 Maldegem

België-Belgique
PB
3/9121

Bos & Hei

natuurreservaten

beheerd door onze afdeling

tijdschrift afdeling Natuurpunt Maldegem-Knesselare
verschijnt 4 x per jaar ♦ jaargang 4 ♦ nummer 3 ♦ 15 december 2004

natuurpunt

Colofon

Tijdschrift voor de leden van Natuurpunt, afdeling Maldegem-Knesselare. Verschijnt 4 keer per jaar in een oplage van 200 ex.

Werkten mee aan dit nummer:

Johan Bosmans, Jan Claeys, Kurt De Kesel,
Marc Schoonackers, Etienne Vanaelst

Inhoud

Torrebos	1
Kanaalreservaat	7
Maldegemveld en heideterreintjes militair domein	15

Uit de redactie

In dit nummer van ‘Bos & Hei’ willen we de natuurreservaten beheerd door onze Natuurpuntafdeling Maldegem-Knesselare eens in de kijker stellen. Op die manier kan elk lid van onze afdeling zich eens een beeld vormen van wat er reilt en zeilt binnen deze gebieden.

Het is eigenlijk ook stilletjes de bedoeling dat meer mensen zich betrokken gaan voelen bij één of meerdere natuurreservaten en er af en toe eens de handen uit de mouwen willen steken wanneer de beheersploeg handen tekort heeft. In elk nummer van ‘Bos & Hei’ kun je daartoe de data van de beheersactiviteiten in de reservaten terugvinden.

Wie één van de natuurreservaten extra wil steunen kan daartoe een bijdrage storten op het rekeningnummer van Natuurpunt. Vermeld zeker het projectnummer dat je wenst te steunen (zie achterflap tijdschrift).

In naam van de redactie, de conservators en de werkploegen:
Marc Schoonackers

Het Torrebos

Kennismaking met het Torrebos

Het Torrebos ligt in de gemeente Maldegem, op een boogscheut ten zuiden van Kleit. In het noorden wordt het begrensd door de Papinglodreef. Dit is een niet verharde, zompige weg, die van de gebouwen van Papinglo, langs de N44, tot op de Grote Nieuwhofdreef loopt. Ten oosten vinden we een boomkwekerij, bijna grenzend aan de N44, Maldegem-Aalter, ook wel de Aalterbaan genoemd. Ten westen grenst het bos aan de Torredreef die van de Grootburkelkalseide tot aan de Nieuwhofdreef voert. Het is een vrij lange, rechte weg die van zuid naar noord loopt. Tussen de Torredreef en het bos ligt een stuk vochtig weiland. In het zuiden vinden we een korte asfaltweg, die ook Torredreef heet. Langs dit korte stukje weg, net naast de weide, vinden we de hoofdingang van het bos.

Het Torrebos is vrij toegankelijk op de paden. De oppervlakte bedraagt 3,2640 ha. Het werd in 1998 volledig aangekocht door de Belgische Natuur- en Vogelreservaten vzw en wordt nu statutair beheerd door Natuurpunt vzw. De naam Torrebos is een nieuwe naam, gebruikt sinds de aankoop van de percelen. Hij werd gegeven omwille van de ligging in de hoek tussen de beide stukken Torredreef. Op het Gewestplan wordt het bos aangeduid als 'natuurgebied'. De omliggende weilanden worden aangeduid als 'landschappelijk waardevol agrarisch gebied'. Het Torrebos ligt op een kleirug. Het voorkomen van klei in de bovenste grondlaag is echter heel plaatselijk, want er juist naast vinden we o.a. zandleem, lemig zand en zand. De kleilaag is op sommige plaatsen tot 24 meter dik.

Het Torrebos behoort tot een bossengordel, waarin we ook het Drongen-goed en de Burkelse bossen terugvinden. Ze zijn gelegen op de Cuesta van het Meetjesland. Die strekt zich uit van Oedelem tot Zomergem. Die cuesta is een verhoging van het landschap, met in het zuiden een steile rand en in het noorden een zachthellende flank. Op dit langgerekte plateau vinden we verschillende getuigenheuvels met een gemiddelde hoogte van 20 meter. Het Torrebos ligt op de noordelijke flank van zo'n getuigenheuvel, de Cleythill. Zijn hoogste punt is 25 meter. Daar bevinden zich de gebouwen van de Papinglohoeve.

Door de ondoordringbare kleilaag, wordt het regenwater op sommige plaatsen vastgehouden, wat aanleiding geeft tot een valse grondwaterta-

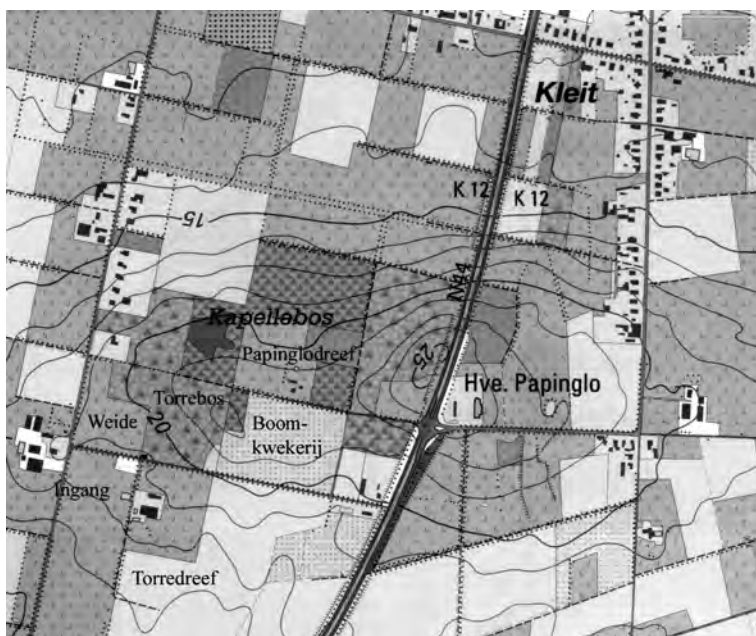
fel. Dit kun je al vlog ondervinden in het weiland naast het bos. In de winter ligt het er altijd drassig. Het is ook aan te raden laarzen aan te trekken voor een uitstapje langs de Papinglodreef. Je wordt hier bijna letterlijk vastgezogen in de modder.

Het water dat niet wordt vastgehouden, wordt naar het zuiden en westen afgevoerd via de Splenterbeek, naar het oosten en noorden via de Edebeek. De waterhuishouding is hier sterk wisselend. Dit merk je vooral langs de Splenterbeek. In perioden met veel neerslag, zoals eind januari 2002, doet ze denken aan een kolkend bergstroompje, dat aan ijlt tempo zijn weg naar beneden zoekt, daarbij halve akkers onder water zet en zelfs een bijkomende bedding zoekt over de openbare weg. In de zomer staat de bovenloop meestal volledig droog.

Opvallend is, hoofdzakelijk in het noordelijk deel van het bos, de rabat-tenstructuur. Dit is een structuur in de bodem van greppels, met daarnaast telkens een opgehoogde rug, waarop er meestal bomen staan aangeplant. De structuur werd aangelegd tijdens de aanplanting van de bossen en diende om de natte percelen te ontwateren. De opgehoogde ruggen waren ook iets vruchtbaarder. Tegenwoordig zijn de greppels grotendeels opgevuld met strooisel en humus en zijn daarom op sommige plaatsen nog moeilijk te onderscheiden.

In het Torrebos staat voornamelijk loofhout. De overheersende boomsoort is ongetwijfeld de zomereik. Daarnaast vinden we ook veel berken. Algemeen zou het bos kunnen omschreven worden als een zuur eikenberkenbos. Naast enkele exoten, zoals tamme kastanje, Amerikaanse eik en Amerikaanse vogelkers, is de zoete kers een vrij talrijk voorkomende loofboomsoort. Tussen het loofhout staat ook wat naaldhout, voornamelijk grove den en lork met hier en daar een Douglasspar. Net buiten het reservaat ligt een klein perceeltje met een aanplant van fijnsparren. Er is ook een goed ontwikkelde struiklaag aanwezig, voornamelijk bestaande uit hulst, lijsterbes, gewone vlier en eenstijlige meidoorn. De ondergroei bestaat hoofdzakelijk uit bramen en een groot deel wordt ingepalmd door de adelaarsvaren. Doordat er bijna nergens een bosmantel en -zoom te vinden is, is de grens tussen bos en akker- of weiland is zeer scherp. Er is geen geleidelijke overgang, je stapt zo van het bos in het open land. Dit is niet echt gunstig voor kruiden en insecten, zoals vlinders die graag de zon vangen net naast het bos.

Het Torrebos herbergt veel algemene soorten paddestoelen, maar ook enkele zeldzamere zoals bijvoorbeeld de kostgangerboleet en zelfs een

Situatieschets Torrebos

rodelijstsoort: de gele knotszwam.

Enkele vogels die je in het Torrebos kunt aantreffen zijn de koolmees, de pimpelmees en 's winters ook de staartmees. Verder nog de winterkoning en roodborst, zowel de grote bonte specht als de groene specht en ook de kleinere boomkruiper en boomklever. Ook tjiftjaf, zwartkop, vink en gaai vliegen er rond. In het naaldhout zijn het goudhaantje en de kuifmees te zien. Sperwer, torenvalk en buizerd zijn in en rond het Torrebos de belangrijkste roofvogels. Buiten het bos, in de populieren langs de Torredreef en op de weilanden rond het bos zie je 's winters foeragerende spreeuwen en koperwieken. 's Zomers scheren de boerenzwaluwen er over de weilanden.

Juist naast de hoofdingang langs de Torredreef vinden we nog de restanten van wat ooit een vlasrootput geweest is. De put werd tot de jaren veertig gebruikt om vlas te roten. Later werd hij volgestort met allerlei afval en bouwmaterialen. Hij wordt nu overwoekerd door bramen, brand-

netels en andere stikstofminnende planten zoals fluitenkruid, kleefkruid, zevenblad en akkerdistel.

Korte geschiedenis van het Torrebos en omgeving

Het Torrebos bevindt zich op een plaats waar ooit een heideveld van enkele duizenden hectaren groot lag. Dit zogenaamde Maldegemveld strekte zich uit over delen van de huidige (deel)gemeentes Maldegem, Adegem, Ursel, Knesselare en Oedelem. Het was in de 16de eeuw, op het Bulskampveld na, het grootste heideveld in onze streken. De totale oppervlakte (bos en heide samen), bedroeg rond 1775 ongeveer 5400 ha, waarvan 1100 ha bedekt met heideachtige wastine.

Op initiatief van de toenmalige abdijen (de Sint-Baafsabdij van Gent, de Norbertijnerabdij van Drongen en de abdij van Ter Doest uit Lissewege) werd het woeste land ontgonnen met als voornaamste doel: de heraanplanting van bossen voor de houtproductie. In de onmiddellijke omgeving van het Torrebos lag de belangrijke ontginningshoeve van Papinglo, waarvan reeds melding is in 1170. In het midden van de 16de eeuw was bijna 150 ha heide omgezet in bos, akkerland en meers. Ten behoeve van de visteelt werden toen ook talrijke vijvers aangelegd.

Ten gevolge van de godsdienstoorlogen werd de Papinglohoeve in 1636 geplunderd en door brand verwoest. Pas vanaf de tweede helft van de 18de eeuw werd de heide verder rationeel en grootschalig ontgonnen. Deze keer vooral vanuit de Drongengoedhoeve. Tot op de dag van vandaag merken we de gevolgen van deze ontginning. Het gebied rond het Torrebos bestaat uit een regelmatig dambordpatroon van haaks op elkaar staande verkavelingsdreven, met lange, rechte perceelsgrenzen. Op het einde van de 18de eeuw nam vooral de oppervlakte akkerland sterk toe. Rondom de ontgonnen percelen werden hakhouthagen en bomenrijen aangeplant. Sindsdien werd ook voor het eerst naaldhout aangeplant.

Heiderelicten

Het grote heideveld van weleer, het Maldegemveld, is al lang verdwenen. Nochtans zijn er nu nog enkele getuigen te vinden van dit voormalige grootse gebied. We vinden ze in kleine aantallen in het bos, maar voornamelijk in de wegbermen van de prachtige dreven: het zijn planten die overgebleven zijn uit de toen veel voorkomende, schrale heidevegetatie.

Zo'n eerste getuige is de valse salie. Een andere, naar arme heidegrond verwijzende plant is de brem. Op het vroegere Maldegemveld werd de brem gekapt door de bezembinders van Kleit. Deze plant wordt hier ook

wel “ginst” genoemd. Voornamelijk de lange bezems werden uit brem gemaakt. Ook tormentil getuigt van de vroegere heidevegetatie. Verder langs de Papinglodreef herinneren struikhei, valse salie, brem, pijpenstrootje en gaspeldoorn ons aan het aloude Maldegemveld.

De toekomst van het Torrebos: een kijkje in het beheersplan

Het is de bedoeling om het Torrebos verder te laten evolueren naar een meer natuurlijk en structureel eiken-berkenbos. Tijdens de beheersdagen wordt er hard gewerkt om deze doelstelling te bereiken. De uitheemse boomsoorten of exoten worden verwijderd. Ze zorgen voor een ecologische verarming. Zo overschaduwden de Amerikaanse eiken de streek-eigen zomereiken, die daardoor afsterven. De Amerikaanse eik werd uit Noord Amerika ingevoerd en aangeplant voor zijn prachtig verkleurende bladeren in de herfst. Hij zaait gemakkelijk uit en groeit sneller dan onze inheemse eiken, maar het hout is dan ook veel minder waardevol. In vergelijking met de zomereik herbergt hij weinig insecten. De gemakkelijk bereikbare Amerikaanse eiken worden geveld. De exemplaren die midden in het bos staan, werden geringschorst op een hoogte van 3 à 4 meter. Dit is het verwijderen van een deel van de schors en bast rondom de stam, zodat de sapstroom afgesneden wordt en de boom afsterft. Meestal breekt de stam later af, zodat het onderste deel jarenlang bruikbaar blijft voor holbewonende vogels, zoals mezen en spechten. Ook de verschillende op hout groeiende paddestoelen kunnen meeprofiteren.

Een tweede ongewenste gast is de Amerikaanse vogelkers, ook wel bospest genoemd. Deze soort werd ingevoerd uit Amerika als bodemverbeteraar in voedselarme naaldbossen op zandgronden, onder andere in de Kempen. Het snel verterende strooisel moest de bodem iets voedselrijker en luchtiger maken. De soort verspreidt zich razendsnel via de uitwerpselen van vogels die verlekkerd zijn op de zwarte besjes. Hij kan een ware plaag vormen en de inheemse struik- en boomsoorten verdringen. Het (hopelijk) laatste volwassen exemplaar werd eind 2001 gekapt. De jong uitgezaaide exemplaren worden jaarlijks met de hand uitgetrokken. Dit gebeurt eind november, omdat ze in die tijd van het jaar zichzelf verraden in de ondergroei. Hun bladeren zijn dan oranje en geel verkleurd en zeer gemakkelijk te vinden.

Na goedkeuring van het beheersplan en vrijstelling van kapvergunningen is ook de Grove den, na verloop van tijd, gedoemd om te verdwijnen. De

hier voorkomende exemplaren zijn waarschijnlijk reeds vrij oud, want ze hebben een wat ijle, afgeplatte kroon. Daar er in het Torrebos nog vrij grote percelen naaldhout aanwezig zijn, zal het kappen gefaseerd gebeuren en eerst zullen de exemplaren verwijderd worden die de jonge zomereiken overschaduwten.

Ook de enkele lorken zullen volgen. Daar hij van nature in een rotsbodem wortelt, is zijn wortelstelsel vrij oppervlakkig en vindt hij hier geen houvast in de kleibodem. Het hout is vrij waardevol, maar de boom gedijt hier niet optimaal en blijft meestal vrij klein.

Om het bos toegankelijk te houden (natuur voor iedereen), krijgt het bospad tweemaal per jaar een beurt met de bosmaaier. De draaiende messen hebben het voornamelijk gemunt op de al te opdringerige bramen. Om sluikstorten tegen te gaan, worden ook de bramen in de bosrand, grenzend aan de Torredreef, gemaaid. Een meer 'verzorgd' uitzien bos is niet zo uitnodigend om er zijn vuilnis achter te laten. Sommige kruidachtige planten weten daar ook van mee te profiteren.

De al te dikke strooisellagen op de bosbodem werden ook reeds eenmalig verwijderd, voornamelijk ten behoeve van de paddestoelen. Dood hout wordt niet verwijderd. Om te onderzoeken of er nog een zaadbank van struikhei aanwezig is, werd een klein stukje (in de bosrand tegen de weide) geplagd. Dit gaf echter niet het gewenste resultaat, waarschijnlijk omdat er in de bosrand toch te weinig licht kan doordringen om de hei te doen ontkiemen.

Voor de vlasrootput ziet de toekomst er terug rooskleurig uit. Hij zal worden geruimd en de oevers zullen lichtjes afgeschuind worden. Daarna kan er zich een oever- en watervegetatie ontwikkelen. Ook amfibieën kunnen er dan weer hun intrek nemen.

Meer informatie bij: Dirk Develter (conservator) (050/71.91.82, email: fa302024@skynet.be) of bij Jan Claeys (conservator) (050/34.02.43, email: mc.lannoy@belgacom.net) die voor de informatie in deze tekst zorgde.

Het Kanaalreservaat te Knesselare

Het kanaal Gent-Brugge heeft niet alleen op historisch vlak een rijk verleden, ook op geografisch gebied heeft het veel te bieden. Het kanaal vloeit door verschillende landschappen: enerzijds tussen laaggelegen meersen en anderzijds diep ingesneden in een zandrug. De bodemsamenstelling varieert frequent van klei over leem naar zand en dat bepaalt het plaatselijk uitzicht van de bodemvegetatie. De tientallen kilometers lange bedding vormt een lint waarlangs zich zowel in en op het water, op het land als door de lucht een onophoudende stroom leven verspreidt.

Die rijkdom was in de kringen van natuurverenigingen al lang opgemerkt. Halverwege de jaren '80 was Quercus (de voorloper van onze Natuurpuntafdeling) reeds in de weer om de zeer rijke bermen te Bellem in beheer te krijgen van de Administratie van Bruggen en Wegen (thans Administratie Waterwegen en Zeewezen of AWZ). Aalter en Nevele behoorden toen namelijk ook tot het werkingsgebied van Quercus. De oude garde bij de Administratie voelde zich liever niet in de nek gekeken door o.m. de natuurvereniging bij het beheer van deze waterweg.

In 1989 kreeg de Vrije Gesubsidieerde Lagere Jongensschool te Knesselare via een WWF-project een deel van de kanaalbermen te Knesselare als schoolreservaat toebedeeld. Voor het beheer werd vrij snel een aanvullende beheersovereenkomst gesloten met Quercus onder de vleugels van Natuurreservaten vzw. Meteen was ons eerste reservaat geboren wat we op heden nog altijd met veel overgave weten te beheren.

Het beheer is in die 15 jaar danig veranderd. Een eerste doelstelling was het jaagpad, ooit dienstdoend als fietspad tussen Gent en Brugge, terug bewandelbaar te maken voor de bezoeker. Heel wat bramen en struiken zijn in die periode gekortwiekt. In de beginperiode trok er sporadisch nog een schaapskudde voorbij maar heden ten dage is daar geen sprake meer van. Na een 5-tal jaren werd gestart met een beperkte kudde binnen een raster. De nood om grotere oppervlakten met begrazing te beheren was groot. De grote doorbraak is er gekomen na de sensibiliseringscampagne van 1998-99: 'Het kanaal Gent-Brugge, een kanaal met een verhaal'. AWZ voorzag de financiële middelen voor een schapenraster op de rechteroever vanaf de zwaairom te Aalter tot aan de brug van Sint-Joris.

Heideschappen doen hun intrede in het Kanaalreservaat

Reeds enkele jaren grazen er schapen in het kanaalreservaat langs het kanaal Gent-Brugge te Knesselare. Het arbeidsintensieve beheer werd daardoor al een stuk makkelijker. Er is een overeenkomst met een hobbylandbouwer die er zijn schapen periodiek inzet. Het zijn vleeschapen en alhoewel ze zeker bijdragen tot het verschralen van de berm, om zodoende de plantenrijkdom van weleer terug te krijgen, hebben deze hun beperkingen. Texels en Suffolkschappen zijn echte planteneters zonder beperkingen. Zeer selectief zijn ze dus niet, de verbossing en verbraming vermindert er nauwelijks. Een korte periode werden er al eens twee geiten bij de kudde geplaatst en al gauw bleek waartoe deze in staat waren. Opgaande boompjes waren geen lang leven beschoren, takken werden geschild en ook bramen moesten het ontgelden. Een combinatie van schapen en geiten moest dus wel vruchten afwerpen. Na onze nieuwjaarswandeling, dit jaar in het kanaalreservaat, vond één van onze leden het zeker de moeite waard om er andere schapenrassen in te zetten. Zijn eigen beperkte kudde kon al meteen in het voorjaar in een deel van het reservaat ingezet worden. Er werd gekozen voor oude rassen die, net als onze plantenrijkdom, stilaan uit het straatbeeld dreigen te verdwijnen. Er werd gestart met Ardense voskopschappen en Toggenburgergeiten. Later kwamen daar dan ook nog de jonge dieren bij, geboren in voorjaar. Ondertussen werden ook 4 Mergellandschappen aangekocht en zo is de kudde uitgegroeid tot een 18-tal dieren. Om de natuur niet al te vlug te dienen werden de dieren oordeelkundig in twee groepen verdeeld.

Oude rassen krijgen hun kans

De **Ardense voskop** (foto: pag. 11) gaat terug tot de schapen die eeuwenlang de Ardense weiden bevolkten. Dit schapenras stamt af van de Ardense schapen die door kooplui werden meegebracht om op de betere Vlaamse weiden te worden vetgemest. Het is een schaap dat zich thuis voelt in ruige omstandigheden. Ze kunnen zowel tegen droogte als tegen nattigheid en koude. Ze kunnen perfect buiten overwinteren onder de beschutting van bomen en struiken. De Ardense voskop is een schaap van gemiddelde grootte met een robuuste en statige indruk. Het is een vinnig schaap, wantrouwend tegenover vreemden. De kop en poten zijn vosbruin, de wol is lichtbruin zonder vlekken. De meeste rammen zijn ongehoord maar gehoornde exemplaren komen sporadisch voor.

De **Mergellander** (foto: pag. 12) dankt zijn naam aan een grondsoort: mergel. Op deze schrale kalkgraslanden kwam dit schaap in het begin van vorige eeuw nog veel voor. De schapen voorzagen de boeren van wol, vlees en vooral van mest om de schrale gronden te bemesten. Het ras werd in de eerste plaats verdrongen door het gebruik van kunstmest. Daarna verdwenen ze als vleesleverancier om plaats te maken voor meer productievere rassen.

De Mergellander is een middelgroot schaap met opgeheven kop; dit geeft het zijn fiere uitstraling. De dieren hebben een vacht van lange golvende roomwitte tot geelachtige wol. Een eigenaardigheid aan de wol van een Mergellander is dat deze niet krimpt bij het wassen. De huid van kop en poten is vuilwit, overgoten met een zwartbruin vlekkenpatroon. Het schaap is minder wantrouwend tegenover vreemden.

De **Toggenburger** (foto: pag. 12) is een geitenras dat zijn oorsprong kent in Zwitserland. Het ras werd gekweekt om te melken, vandaar de zeer goede uiervorming en speenplaatsing. Deze geiten zijn bij voorkeur kort behaard, met een kleur van melkchocolade. Ze hebben een doorlopend wit masker op de kop en de witte poten.

Deze dieren zijn zeker niet wantrouwig tegenover vreemden. In een kudde samen met schapen zullen ze steeds het leiderschap opeisen. Een nadeel aan het houden van deze dieren is natuurlijk de onafscheidelijke, doordringende geur die de bokken afgeven. Zo is het voor onze vrouwen niet moeilijk om te achterhalen of we naar de kanaalberm geweest zijn of niet.

Invloed op de vegetatie

Van de Toggenburgergeiten hadden we dus al een voorproefje gehad. Zelden zien we ze grassen en andere grazige planten eten. Ze eten liever brandnetel, bramenbladeren en zelfs de bloeiwijzen van distels, zelfs van speerdistel. Maar bovenal schillen ze graag takken van struiken en bomen. In vergelijking met schapen verblijven ze ook langer in de volle zon. Eenmaal ze toch de schaduw opzoeken moeten de schapen maar wijken. Gelukkig is hier plaats genoeg en is er aan schaduw nog geen gebrek.

De Ardense voskop is een echte grazer en toch al heel wat selectiever dan echte vleeschapen. Ook aan brandnetel en bramen doen ze zich tegoed. Maar het Mergellandschaap blijkt een ideaal schaap te zijn om in natuurgebieden in te zetten voor het beheer. Hiervoor kregen we via SLE

(Stichting Levend Erfgoed) het adres doorgespeeld van een herder die beheerswerken verricht met uitsluitend oude rassen (Houtlandschaap, Mergellander en Ardense voskop). We brachten een bezoek aan een reservaat te Nieuwpoort waar Aminal Natuur deze dieren inzet in het beheer van de duinen. Het resultaat deed ons al watertanden. Mergellandschappen verdragen, net als de Ardense voskop, extremere weersomstandigheden. Het zijn verwoede eters van bramen, brandnetel en bladeren van struiken en bomen. Het zijn nog jonge dieren (lammeren van dit jaar) en om er mee te kweken zullen we nog een jaartje wachten zodat ze ten volle kunnen uitgroeien en we sterkere dieren krijgen.

Met dit beheer hopen we nog meer het schrale karakter van de kanaalbermen te herwinnen. Vooral de verbraming op bepaalde stukken een halt toeroepen is een grote uitdaging. Voorlopig wordt enkel de rechteroever van het kanaal beheerd. De linkeroever, voor het overgrote deel een ruigte van bramen afgewisseld met verboste stukken, is nog niet aan de orde. De afwisseling tussen ruigte en schrale bermen kan alleen maar de biodiversiteit ten goede komen. De ruige linkeroever biedt vooral aan vogels broedgelegenheid. Op die oever komt enkel het deel tussen de zwaaiком en de brug van Knesselare voor begrazing in aanmerking. Daarvoor hebben we nu een aanvraag ingediend bij AWZ (Administratie Waterwezen en Zeewezen) nu deze instantie toch een afrastering te voorziet vanaf de zwaaiком richting Aalter-Brug.

Er zal dus nog menig schaap jarenlang een mondje vol hebben.

Langs deze weg willen we de Stichting Levend Erfgoed bedanken voor de hulp bij onze zoektocht naar de ideale dieren voor onze kanaalberm. Het loont de moeite om eens een bezoekje te brengen aan hun website (www.sle.be) waar je meer kan vernemen over oude schapen- en geitenrassen.

Meer informatie bij: Etienne Vanaelst (conservator) (tel. 09/374.59.86, email: vanaelst@versateladsl.be).

Etienne Vanaelst, Johan Bosmans

De kanaalbermen

Ardense voskop

Mergellandschaap

Toggenburgergeit

Het Torrebos

Het Torrebos 'vanbinnen'

Het Maldegemveld

Ronde zonnedaauw

Herstel van de heide in het Maldegemveld

Het Drongengoed bevindt zich op de grens van Maldegem en Knesselare. Het is ontstaan bij de laat-middeleeuwse veldontginningen in Binnen-Vlaanderen en vormt het grootste aaneengesloten bosgebied in onze provincie. In dit boscomplex bevinden zich tal van bijzondere heiderelicten, namelijk van een overgangsvorm tussen de Noord-Atlantische heide enerzijds (zoals in de Kempen) en de Atlantische heide anderzijds (zoals in Zuidwest-Engeland en in Bretagne). De aankopen en het beheer van dit reservaat is in handen van Natuurpunt vzw die daarvoor onder andere kan genieten van Europese ondersteuning.

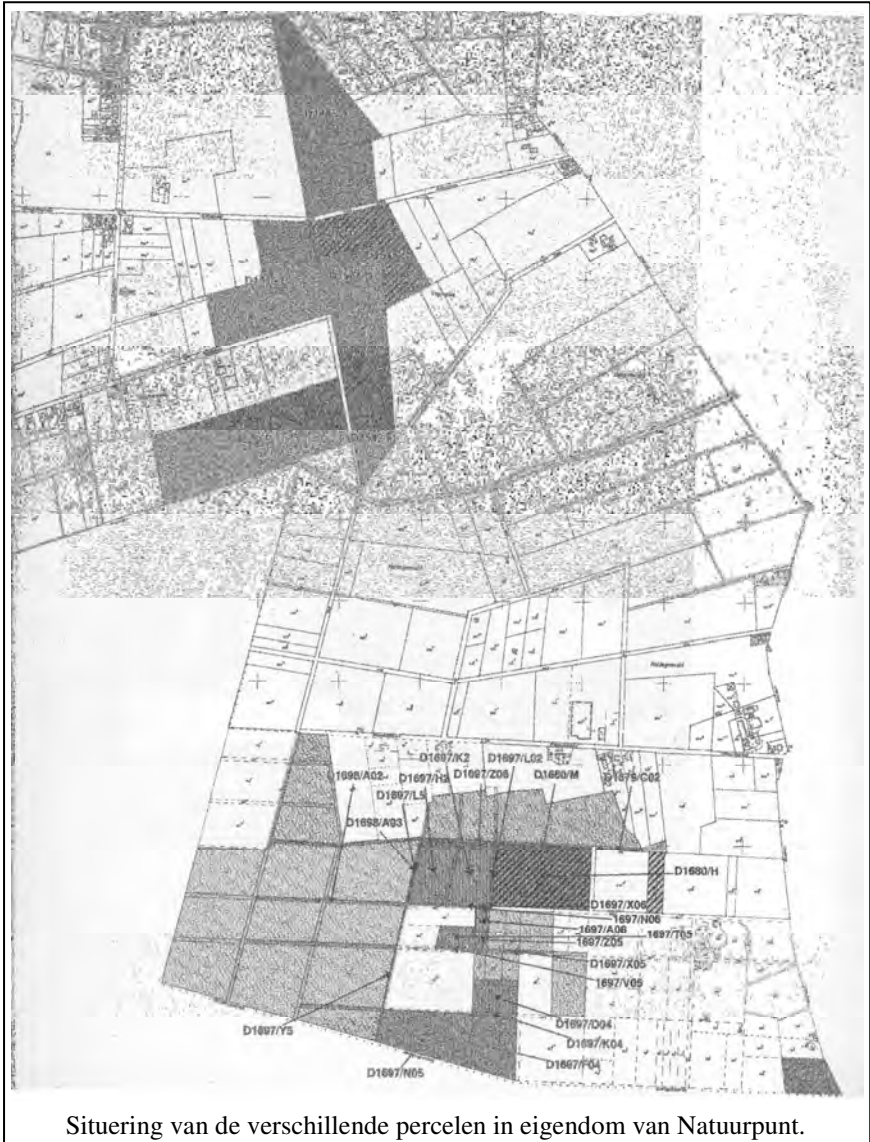
Situering

Het natuurreservaat ‘Maldegemveld’ is genoemd naar het historische Maldegemveld. Het ligt in het noordoosten van het Drongengoedgebied dat centraal ligt op de cuesta van Oedelem naar Zomergem. Deze langgestrekte rug uit Bartoonklei bereikt een hoogte tot 29 meter. De quartaire zandlaag is er erg dun of ontbreekt er soms, zodat de tertiaire klei dagzoomt. In de late herfst en winter ontstaan er stuwwatertafels. In en rond het natuurreservaat staan vooral plantages van voornamelijk Europese lork en grove den. Ook ander naaldhout (zoals Fijnspar) en Amerikaanse eik werden aangeplant. Het natuurlijke bostype is echter het eikenberkenbos. Dit betekent dat bij verjonging vooral zomereik en berk primeren. Door het op grote schaal kappen van bomen tijdens de Tweede Wereldoorlog ontwikkelde zich op die open plekken heide. Die verdween later opnieuw. Maar hier en daar komen er nog relictten van heidevegetaties voor.

Historiek

Tijdens de vroege Middeleeuwen waren er in het Atlantische eikenwoud in zandig Binnen-Vlaanderen een aantal uitgestrekte heidevelden. Deze heidevelden ontstonden door degradatie van het loofbos, mogelijk door overbeweiding gecombineerd met minieme klimaatwijzigingen. Op het grondgebied van de huidige gemeenten Ursel, Maldegem, Knesselare en Adegem lag toen een grote zone woeste gronden: het Maldegemveld. Naar schatting was het historische Maldegemveld minstens 2000 ha groot. Door de kleibodem en het ontbreken van afwateringsgrachten was het er drassig. In de 11de eeuw startte een eerste grote ontginningsgolf

gevolgd door een tweede ontginningsfase vanaf de 18de eeuw. Die jongere ontginningen gebeurden voornamelijk vanuit de Drongengoedhoeve. Aanvankelijk werd vooral de randzone van de heidevelden bebost. Maar vanaf het einde van de achttiende eeuw nam de oppervlakte aan heide drastisch af. De aangeplante loofhoutbossen werden omgezet in land-

Situering van de verschillende percelen in eigendom van Natuurpunt.

bouwgrond en de heidekernen werden met naaldhout bebost. Dit leidde tot een zogenaamde inversie van het landschap. Het huidige Drongengoed is vooral het resultaat van de ontginningen in de 18de en 19de eeuw. De halfnatuurlijke heidevelden waren belangrijk als gemene weiden, om rijshout te kappen en om heidezoden te verzamelen als brandstof voor de haard.

Relicten van unieke vegetaties

Het Drongengoed bestaat grotendeels uit bos, maar de belangrijkste natuurwaarden bestaan uit zeldzame plantengemeenschappen van voedselarme, droge tot zeer natte bodems. De heiderelicten zijn klein in oppervlakte, maar behoren tot een zeldzaam overgangstype namelijk de intermediair Atlantische heide. Dit blijkt uit het voorkomen van soorten met een strikt Atlantische verspreiding naast soorten met een Noord-Atlantische en boreale verspreiding.

Zandig Binnen-Vlaanderen heeft een Atlantisch karakter met typische soorten zoals gaspeldoorn, tweenervige zegge en rode dophei die in de Kempense heidevegetaties niet te vinden zijn. Bovendien vinden we in deze relictvegetaties nog tal van erg zeldzame soorten zoals ronde zonnedauw, liggende vleugeltjesbloem, geelgroene zegge, bleke zegge en heidekartelblad. Voor het historische Maldegemveld uit de achttiende eeuw wordt zelfs melding gemaakt van veenpluis, beenbreek, klokjesgentiaan, draadgentiaan, dwergvas, grote wolfsklauw en moeraswolfsklauw en soorten van zure, voedselarme moerassen zoals wateraardbei.

Jammer genoeg staat de grote natuurwaarde van deze intermediair Atlantische heide in schril contrast met de sterk versnipperde en bedreigde toestand. Maar ook van de Noord-Atlantische heide resteert nu nog maar 5 % van het heideareaal dat in 1850 in Nederland en Vlaanderen te vinden was. Heel wat heidevelden werden namelijk bebost. Daar komt nog bij dat ecologische waarde van de heiden vaak niet goed is. In Vlaanderen is 60 % van de natte heide sterk vergrast en 30 % van de droge heide.

De intermediair Atlantische heide in Vlaanderen is zeer kwetsbaar door haar kleine oppervlakte. Bovendien is de negatieve milieudruk zeer hoog (vermesting en verdroging). In 1970 vestigde H. Stieperaere de aandacht op het grote belang van de heischrale graslanden in het Drongengoed. Ondertussen zijn die grotendeels vernietigd ondermeer onder de invloed van vermesting. Naast de botanische waarde van die heidehabitats, staat ook de typische fauna onder druk. Structuurrijke heiden en heischrale graslanden zijn erg belangrijke leefgebieden voor dagvlinders. Twee

soorten die sterk achteruit zijn gegaan, maar toch nog in zeer kleine aantallen stand houden in het Drongengoed, zijn de aardbeivlinder en het groentje. De aardbeivlinder vliegt in nat tot vochtig, schraal grasland met drogere terreindelen waar voldoende zon én beschuttingsmogelijkheden maar ook voldoende korte vegetaties aanwezig zijn. De nabijheid van een soortenrijke heide met voorzomerbloeiërs is belangrijk voor de nectarbehoefte. Het groentje is ook aanwezig in gradiënten van droge tot vochtige heide met voldoende struiken. Die struiken doen dienst als ontmoetingsplaats. Van de aardbeivlinder komen in Vlaanderen nog maar vier populaties voor; in het Drongengoed verdween hij op twee van de drie plaatsen.

Beheer natuureservaat ‘Maldegemveld’

De voornaamste doelstelling voor het beheer van het natuureservaat ‘Maldegemveld’ is het opnieuw ontwikkelen van de levensgemeenschappen die gebonden zijn aan heide, heischrale graslanden en spontaan eiken-berkenbos. Voor heide gaat het vooral om natte heide, droge heide en heischraal grasland. Het is de bedoeling om een biotoop te ontwikkelen waarin weer nachtzwaluw, boomleeuwerik, boompieper, levendbarende hagedis, groentje en aardbeivlinder kunnen leven. Hiervoor worden meerdere tientallen hectaren heidevegetaties in een open bosomgeving gerealiseerd. Er moet immers een voldoende groot geschikt terrein gecreëerd worden om de beoogde levensgemeenschappen duurzame overlevingskansen te bieden. Kleine populaties in kleine gebieden hebben immers een grotere kans op uitsterven. Zelfs voor kleine dieren zoals sprinkhanen is een minimumoppervlakte noodzakelijk. Grotere, gevarieerde terreinen zijn soortenrijker dan kleine heiderelicten.

De naaldhoutaanplanten bieden de grootste kansen voor heideontwikkeling. Uit een analyse van historisch kaartmateriaal blijkt dat deze tot in de 18de eeuw onontgonnen bleven en nadien bijna niet verstoord werden door landbouwgebruik. Er is dus een grote kans dat de zaadbank van heideplanten relatief intact is. Bovendien bevinden zich hier en daar tussen de aanplanten nog een aantal heiderelicten. Dit biedt heel wat potentieel en dit blijkt uit het feit dat op plaatsen waar naaldhout door de wind werd omgegooid spontaan eikenberkenbos met pijpenstrootje, dophei en struikhei ontwikkelt. De meest ingrijpende maatregelen die nodig zijn voor het bereiken van dit doel zijn het gedeeltelijk verwijderen van naaldhoutplantages en het afplaggen van de strooisel- en bovenste humuslaag.

Ontwikkeling van nieuwe heidebiotopen

In 1993 werden de eerste 4 ha van het natuurreservaat aangekocht. In 1998 werd het reservaat met 2 ha uitgebreid. Door drainage en spontane berkenopslag was nog nauwelijks struikhei aanwezig in een ruigte met pijpenstrootje en veenmossen. Voor de rest bestonden deze percelen uit soortenarme naaldboutbossen waarvan de waarde voor het natuurbehoud uiterst laag is. In 1993 werd op kleine schaal gestart met heideherstel. Een jong berkenbosje van enkele aren werd gekapt en daarna geplagd. Dit gebeurde deels manueel en deels machinaal. Om de ontwikkeling van natte heide mogelijk te maken werd een gracht in het najaar tijdelijk opgestuwd. 's Zomers werden adelaarsvaren en pijpenstrootje gemaaid. Het ging telkens om een oppervlakte van enkele aren. In september werd eventueel een tweede maaibeurt toegepast afhankelijk van de productie.

Het plaggen leverde snel resultaten op. Na één jaar verschenen struikhei, gewone dophei en tormentil. Na twee jaar kwamen daar blauwe zegge, pilzegge, knolrus, dubbelloof, biezenknoppen en veenmossen bij. Sindsdien werd die jonge vegetatie gefaseerd gemaaid tijdens de nazomer. Het tijdelijk opstuwen van de centrale ontwateringsgracht zorgde er voor dat de percelen vooral in het najaar en de winter opmerkelijk natter bleven. In 2000 (7 jaar nadat met het plaggen werd gestart) groeide op die terreinen al een soortenrijke vochtige heidevegetatie. Het grazige karakter en de aanwezigheid van tweenervige zegge wijzen op het Atlantische karakter van de vegetatie. De belangrijkste soorten zijn nu gewone dophei, struikhei, pijpenstrootje, trekruis, blauwe zegge, geelgroene zegge, veelstengelige waterbies en gagel. Twee soorten vleesetende plantjes (ronde en kleine zonnedauw) vullen dit lijstje aan.

Op de plaats waar in 1994 gestart werd met het maaien van een ruigte met pijpenstrootje ontwikkelde zich een meer gevarieerde vegetatie met vooral struikhei. Door het gefaseerde maaibeheer is de structuurrijkdom toegenomen.

Natuurbeheer met de steun van de Europese Unie

In 1999 kreeg het natuurreservaat 'Maldegemveld' Europese steun in het kader van het EU-Life Natuurprogramma (Project 'intermediair Atlantische Heide in Vlaanderen'). Hierdoor werden nieuwe maatregelen voor het behoud en herstel van het beoogde leefgebied mogelijk. Zo werd het reservaat in de periode 2000-2001 uitgebreid tot ongeveer 35 ha en verdere aankopen werden voorbereid.

De eerste fase in de ontwikkeling naar nieuwe heidehabitats werd intussen ook gerealiseerd. Ongeveer 1,7 ha naaldhout werd gekapt en deze kapvlakte werd in het najaar van 2000 machinaal geplagd. De aanwezige ontwateringsgreppels werden geëgaliseerd. Verder werd ook 1,5 ha Europese lork en spontane berkenopslag gekapt. Op deze percelen bleef uiteindelijk ongeveer eenderde bos overeind, vooral groepjes zomereik en berk. Het aanwezige takkenhout werd opgeruimd en er werd ongeveer één are machinaal geplagd. Later werd de resterende oppervlakte geplagd en werden de overblijvende ontwateringsgrachten gedempt. In 2001 werden de eerste resultaten van deze maatregelen zichtbaar. Naast knolrus, pitrus, zomprus, greppelrus, biezknoppen en trekus kiemde hier erg veel struikhei, een weinig gewone dophei, verschillende zeggesoorten (tot nu toe geelgroene zegge, pilzegge en tweenervige zegge), dichtbloemige veldbies, liggend hertshooi, egelboterbloem, waterpostelein, moerasdroogbloem en dubbelloof. Botanisch zijn de voorlopige resultaten dus erg waardevol. Maar ook op gebied van fauna werden enkele interessante ontwikkelingen vastgesteld. Zo blijken het zuidelijk spitskopje en de gouden sprinkhaan te profiteren van de nieuwe heidevegetaties. In Vlaanderen komt het zuidelijk spitskopje voorlopig nog enkel in het westen voor, maar recent blijkt de soort toe te nemen. De gouden sprinkhaan is al even zeldzaam. De soort is in Vlaanderen grotendeels beperkt tot het noorden van West- en Oost-Vlaanderen. Ze is afhankelijk van structuurrijke vegetaties op vochtige, arme bodems. Ook de terugkeer van de boompieper als broedvogel en de boomleeuwerik (op doortrek in voor- en najaar) is een gevolg van het herstel van een landschap met heide en open bos.

Erg interessant is ook een klein perceel waar enkele jaren geleden door afgraving uitgevoerd door een vorige eigenaar al een zeer soortenrijke natte heidevegetatie tot ontwikkeling kwam. Deze pioniersvegetatie heeft als opvallendste soorten moeraswolfsklauw, ronde en kleine zonnedaauw, tweenervige zegge, blauwe zegge, trekus, gewone dophei en liggend hertshooi. Op drogere delen komt een vegetatie met struikhei voor met als meest opmerkelijke soort stekelbrem. Hier treedt echter ook een sterke verbraming op. Sinds enkele jaren worden deze vegetaties gefaseerd gemaaid rond eind augustus of begin september.

Zonder verder beheer zouden de nieuwe heidevegetaties snel weer dichtgroeien. Om die reden werd een afrastering geplaatst en werden er Galloway's in geplaatst. Deze zelfstandige en zachtaardige runderen zijn bijzonder geschikt voor de begrazing van bos en heide. Deze dieren zijn volstrekt ongevaarlijk voor de recreant (wandelaar en fietser) die zich

door het afgerasterde gebied begeeft. Toch worden honden veiligheids-halve niet toegestaan binnen de afrastering. Op termijn is voor het volledige gebied een begrazingsbeheer met runderen voorzien. In een eerste fase zal het nodig zijn om de begrazingsdruk en begrazingsperiode met tussenrasters te sturen. Naderhand kan het beheer hoofdzakelijk een integrale extensieve begrazing omvatten met plaatselijk plag-, maai- en kap-beheer als aanvulling. Dergelijk beheer op voldoende grote oppervlakte moet een systeem met zowel grazige, heischrale vegetaties, als bos en heide mogelijk maken. In 2001 verschenen de eerste Galloway's in het Maldegemveld. Het betrof toen 3 koeien en 2 kalveren. In de loop van dat jaar kreeg elke koe er één kalfje bij. Momenteel lopen ter hoogte van de Drongengoedweg 2 koeien en 3 kalveren met daarbij 1 Aberdeen-Agnusrund. In de buurt van het ven en het oudste stuk reservaat lopen 5 stieren die vervangen zullen worden door 3 koeien en 2 kalveren.

In 2002 werd ongeveer 5 ha aangekocht en in 2003 werd het Maldegemveld met nog eens 41 ha uitgebreid tot 81,58 ha. Deze laatste reservaat-uitbreidingen betroffen hoofdzakelijk monotone naaldhoutaanplantingen waar door dezelfde maatregelen als hierboven beschreven nieuwe heidehabitats zullen ontwikkeld worden.

Alle bestaande dreven in het Maldegemveld zijn toegankelijk gebleven of geworden (vele dreven waren ooit privé). Ten behoeve van de wandelaar is ook een bewegwijzerd wandelpad uitgestippeld dat kriskras door het reservaat loopt. Vertrek- en aankomstpunt is de nieuwe parking van het Vlaams Gewest (langs de Drongengoedweg, vlakbij het Jagershof). Met de gemeente Maldegem werd overeengekomen om gemotoriseerd verkeer te weren uit de openbare dreven. In de niet openbare dreven zijn enkel wandelaars en fietsers toegelaten.

Beheer van de heideperceeltjes op het militaire domein

Dit stukje heide betreft twee aan elkaar palende percelen die gelegen zijn tussen de betonbanen van het vliegveld en die samen ongeveer 2 ha bestrijken. Ze zijn door de militaire overheid in concessie gegeven aan Natuurpunt.

Op het westelijke perceel groeit vooral dophei, struikhei, ronde zonnedauw en pijpenstrootje. Op open plekjes zie je wel eens een levendbaren-de hagedis zonnen.

Het oostelijke deel was zeer sterk verruigd, pijpenstrootje domineerde er sterk. In 2003 werd dit gedeelte machinaal geschraapt en werd er een

doorgang gekapt tussen beide percelen. Wellicht was deze ingreep te laat om het groentje, een zeldzaam dagvlindertje, meer kansen tot overleven te bieden. Vorige zomer waren er geen waarnemingen meer van dit mooie dagvlindertje.

Op dit recent geplagde deel verschijnt er nu massaal struikhei en ook gaspeldoorn meldt zich aan.

Wat het verdere beheer betreft zou een schaapskudde hier mooi werk kunnen verrichten omdat er op het militaire domein zo maar niet kan afgerasterd worden. Bovendien is maaien tussen de heideplantjes te moeilijk. De oude heide op het westelijke perceel is ook dringend aan verjonging toe, ook daar kunnen die schapen voor zorgen.

Verder werd er op andere percelen van het militaire domein machinaal geplagd in opdracht van de Dienst Natuur (Vlaamse Gemeenschap). In totaal voor een oppervlakte van toch een paar ha. Dit gebeurde op de potentieel beste plaatsen. Dit belooft voor de toekomst.

Praktische informatie

Conservators Maldegemveld: Steven De Bruycker (tel. 050/30.02.05, email: groenespoor@spoor2.be) en Kurt De Kesel (tel. 09/374.71.16, email: Kurt.DeKesel@telenet.be)

Conservator Heideterrein Mil. Domein: Eric Blondia (tel. 09/374.49.47, email: mv027789@tiscali.be)

Bibliografie

Blondia E. 1995. De bossengordel Drongengoed Keigat. In: Het Meetjesland natuurlijk. Natuur en Landschap Meetjesland i.s.m. De Eeclonaar, Eeklo.

De Beelde T. 2002. Herstel van een bijzonder heidebiotoop in het natuurreservaat het Maldegemveld (Oost-Vlaanderen): een tussentijdse balans. *Natuur.focus* 1(2): 48-52.

De Blust G. & Schneiders A. 1989. Heiden en heidebeheer. In: Hermy M. (red.). *Natuurbeheer*. Uitgeverij Van de Wiele i.s.m. Stichting Leefmilieu, Natuurreservaten vzw en Instituut voor Natuurbehoud, Brugge, p. 105-124.

Gijssels H. 1993. *De landschappen van Vlaanderen en Zuidelijk Nederland. Een landschapsecologische studie*. Garant. Leuven/Apeldoorn.

Hermy M. 1984. Enkele plantengemeenschappen van het Drongengoedbos: natuurbehoud en beheer. Referaat Dag van het Drongengoed. Wielewaal, VELT, GAL & Belgische Natuur- en Vogelreservaten.

Hoste I. 1986. Het Drongengoedbos, monnikenwerk in zandig Vlaanderen. NATUURreservaten 1986, 196-202.

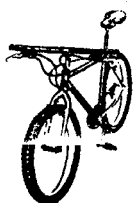
Saey F. 1984. Landschapsgeschiedenis en beknopte voorstelling van enkele belangrijke plantengemeenschappen. Referaat Dag van het Drongengoed. Wielewaal, VELT, GAL & Belgische Natuur- en Vogelreservaten.

Stieperaere H. 1986. Hoe purper moet de hei? NATUURreservaten 8, 153-156.

SABA KEUKENS

Kronekalseide 279
Maldegem-Donk
☎ (050) 71.61.82
Fax (050) 71.75.84
BTW BE 432.776.485

FIETSHUIS
Geert De Loof

MALDEGEMSEWEG 67
9910 KNESSELARE
TEL. (09) 374 45 07

BTW BE 648 428 766 - GB 290-0362366-92

**Verzekeringen
Beleggingen
Kredieten**

Kantoor Busschaert-Longueville nv
Urselseweg 177, 9910 Knesselare, tel. 09/374.26.01
fax 09/374.77.53

HONDA POWER PRODUCTS

H. DE DOBBELAERE & ZN
VERKOOP & HERSTELLING
TUINMACHINES

HOEKSTRAAT 52 • 9910 KNESSELARE
TEL & FAX (09) 374 48 25
BTW BE 648.195.867

Natuur veilig gesteld

Onze jonge afdeling telt reeds 5 reservaten, waarvan 2 in eigendom. Hierin wordt er al een aantal jaar gewerkt om bepaalde biotopen terug op te waarderen. Vooral onze 2 heideterreinen, het Maldegemveld en het Militair Domein, hebben op vrij korte tijd bewezen dat er een groot potentieel is voor een flora van schrale bodem. Ook het Kanaalreservaat herbergt al een reeks zeldzame plantjes en jaarlijks steekt er wel een nieuw zijn kopje boven. Onze jongste telg, het Torrebos, is een klein bos met een grote variatie aan streekeigen bomen.

Voor de uitbouw van deze reservaten aan uw achterdeur is natuurlijk geld nodig. U kan uw gift storten op het rekeningnummer van Natuurpunt: 230-0044233-21. Giften vanaf € 30 zijn fiscaal aftrekbaar, een attest wordt automatisch opgestuurd. Twee van deze reservaten hebben een eigen projectnummer. Bij vermelding van dit nummer wordt uw donatie speciaal voor dit reservaat gebruikt. Voor het **Maldegemveld** is dit projectnummer **6627** en voor het **Torrebos** is dit **6639**.

DE NATUURVRIEND

Edestraat 3

MALDEGEM

Tel. 050/71.69.03

Gesloten op dinsdag

Milieuvriendelijke onderhoudsproducten
Gezonde voeding en biologische groenten
met biogarantie 'VELT'

Waar doen we het voor?

Ontstaan uit de fusie tussen Natuurreservaten vzw en De Wielewaal vzw wordt Natuurpunt met 53.000 leden, duizenden vrijwillige medewerkers en meer dan 11.000 hectaren natuurgebied in beheer, meteen ook de belangrijkste vereniging voor natuurbehoud en landschapszorg in Vlaanderen.

Natuurpunt zet zich in voor **meer en betere natuur**, zowel binnen als buiten de bestaande natuurgebieden. Tot haar kerntaken rekent de nieuwe vereniging tevens landschapszorg, beleidswerking, natuurbeleving, natuurstudie, vorming en educatie.

Door nog meer inspanningen te leveren in het domein van de *natuur- en milieu-educatie* wil Natuurpunt zoveel mogelijk mensen doen inzien dat natuur, open ruimte, zuivere lucht en proper water het leven aangenamer maken, dat de verscheidenheid aan planten en dieren in onze onmiddellijke omgeving een verrijking betekent en dat het de moeite loont om het gedrag en de levenswijze van de andere levende wezens nader te bestuderen.

We mogen echter niet op onze lauweren blijven rusten. Nieuwe leden zijn steeds welkom en vergroten onze slagkracht naar de politieke wereld toe.

Lid worden van Natuurpunt: stort € 20,00 op rek. nr. 230-0044233-21

Lid worden van Natuurpunt + Natuur.focus of Natuur.oriolus:
stort € 28,50 op rek. nr. 230-0044233-21

Lid worden van Natuurpunt + Natuur.focus + Natuur.oriolus:
stort € 34,50 op rek. nr. 230-0044233-21

Vanaf 2001 ontvangt U als lid niet alleen 5 keer per jaar Natuur.Blad maar ook 4 maal per jaar deze nieuwsbrief met nieuws uit de afdeling. Indien U niet in Maldegem of Knesselare woont gelieve dan te melden bij Natuurpunt dat U bij afdeling Maldegem-Knesselare wenst ingeschreven te worden.